

Levélújság a Gát utcából, 1957*

Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójának alkalmából számtalan, a felkelés eseményeivel, annak előzményeivel és közvetlen következményeivel foglalkozó művet adtak ki. Ezenkívül egy sor, az országból elmenekültekről és a politikai emigránsokról szóló, vagy általuk írt új, vagy újra kiadott mű is megjelent. Nem, vagy alig esett szó azonban azokról, akik a szovjetek csapatok bejövetele, a tömeges bebörtönzések és statáriumok, valamint Magyarország nemzetközi elszigeteltsége ellenére sem adták fel a harcot, vagy éppen a helyzet kiáltó igazságtalansága miatt harcba kezdtek.

Révész Béla könyve egy ilyen történetről szóló esettanulmány. Zakar Gábor harmincéves fiatalember volt, egy IX. kerületi tanulóipari otthon gondnokaként dolgozott, miközben utolsó évét végezte esti tagozaton az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem szakán. A forradalom leverése után, 1957 januárjában szamizdat lapot indított. A *Nemzeti Híradó* című, Zakar által (Kossuth kéziratos lapját idézően) levélújságnak nevezett kiadvány először ellenállásra hívott fel, majd az elmaradt második felkelés után, március végén a szerző áttért a forradalom körülményeinek, illetve különféle bel- és külpolitikai kérdéseknek az elemzésére. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának belsőreakció-elhárító osztálya már 1957 februárjában tizenkettőt elkobozott a *Nemzeti Híradó* postára feladott példányaiból, és ennek következtében a BM nyomozást rendelt el. A szerző összefoglalja a lap és a per történetét, valamint az operatív felderítő munkát. Közli a Belügyminisztérium vizsgálati dossziéjában talált anyagot, amely a levélújság 27 számából 17-et tartalmazott, továbbá iratokat a felderítés folyamatáról, Zakar „önvallomását” és az ítéletet.

A *Nemzeti Híradó* története több szempontból tanulságos és érdekes. A főszereplő – a későbbi per elsőrendű vádlottja – korábban a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomnak és a Szociáldemokrata Pártnak a tagja volt, majd az 1948. évi egyesülési kongresszus után MDP-tag lett. A BM-dossziében talált – valószínűleg a koncepciók per igényeinek megfelelő részekkel átírt és kiegészített – „önvallomása” szerint 1952 után fordult a sztálinista rendszer ellen, a jugoszláv típusú kommunizmus felé.

Zakar feltehetően a forradalomban nem vett részt, de annak hatására kezdte el a szó szoros értelmében vett szabadságharcos tevékenységét.

* RÉVÉSZ Béla: *Szerkesztőség a Gát utcában. Nemzeti Híradó, 1957–1958.* Ráday Könyvesház, Budapest, 2006. 216 p.

Hihetetlen szellemi és fizikai munka volt ez a vállalkozás. Egyedül dolgozott, illetve egyetlen társa egy – úgy tűnik, politikailag semleges – ismerős volt, aki a leveleket kézzel átmásolta. Késő éjszakáinként általában 4–5 levelet készítettek, átlagosan 10–12 címzettnek. Így egy év alatt a levélújságot mintegy 220–260 példányban juttatták el különböző címekre. A címzetteket a szerző arra kérte, hogy a levélújságot küldjék el további „hazafias érzelmű” személyeknek.

A levelek indulatosan és olvasmányosan – néhol egészen szellemesen –, logikus és világos felépítéssel taglalták Magyarország helyzetét. Zakar, úgy tűnik, teljes intellektuális elszigeteltségben fogalmazta meg elemzéseit, amelyekben – többek között – leírta, hogy a proletárdiktatúra valójában egy kommunista arisztokrácia hatalma a nyomorban élő munkások fölött. Írt a kistarcsai internáltokról és a *malenkij robotra* elhurcoltakról, taglalta Hruscsov interjút, amelyet egy amerikai televíziós társaságnak adott, a Szovjetunió külpolitikáját, a szovjet gazdaság problémáit és az itthon bevezetett áremelés indokait. („Az áremelés magyarázatára [Kádár] felhossa, hogy a kormány előzőleg felemelte a béreket. Az szinte természetes a kommunisták szemében, hogy minden általános béremelés indokolatlan” [93.]

Az 1957. júniusi levelében írtak a hidegháború egyik jellemző fegyverének hatását bizonyítják. Noha az amerikai propagandacsatornákat hallgató szamizdatosnak csaldódnia kellett, mivel az amerikaiak reakciója a magyar felkelésre nem volt összhangban az azt megelőző propagandájukkal, mégis védelmébe vette az Egyesült Államokat a Szovjetunióval szemben. 1957. júniusi levelében szinte gyermeki naivitással írt az általa képzelte amerikai társadalom felsőbbrendűségéről.

1957 augusztusában *Október tanulságai* címmel hét részből álló politikai esszé-sorozatba kezdett, mondván: „a gyalázatos kommunista propagandával szemben meg kell mutatnunk a forradalom igazi arcát. (...) A mi feladatunk a forradalom, a szabadságharc történetéből és tényeiből levonni a megfelelő tanulságokat. Nem foglalkozhatunk a forradalmat megelőző időszakokkal, valamint a forradalom összes problémáival, de okvetlenül rá kell mutatnunk azokra a legfőbb hibákra, amik a forradalom szervezetlenségéből következtek és a szabadságharc bukásához vezettek.” (117.) Ennek megfelelően Zakar írt a MEFESZ, a katonaság, Nagy Imre, Mindszenty, a munkástanácsok, valamint a parasztság szerepéről a forradalomban. Majd a megtorlással, a forradalom nemzetközi és történelmi megítélésével és tanulságaival foglalkozott. Következő leveleiben visszatért a proletárdiktatúrára mint a nemzet feletti párt és a kommunista államapparátus vezetőinek diktatúrájára, majd a szov-

jet holdrakéta körüli propagandával és a belpolitikai helyzettel, azon belül a parasztság elkeseredettségével foglalkozott. Utolsó levelében – *Március 15-e elé* címmel – a passzív ellenállás fontosságát hangsúlyozta, és azt írta, hogy március 15-ét családi hazafias ünneppé kell tenni. A hónap végén őrizetbe vették.

Zakar tudta, hogy az életével játszik. Újságja több számában ő maga is utalt a rendszer kegyetlenségére és az ellenállás veszélyeire. 1957. októberi egyik levelében azt írta: „Az egész országban, de főleg az ipar- és bányavárosokban a rendszer nagyarányú razziákat rendezett a forradalmárok és hazafiak összefogdosására. Országos jellegű spicli-hálózatot épített ki.” (155.) Az egyik ismerőse figyelmeztette Zakart, hogy le fog bukni, és hogy „nem ismeri a nyomozhatóságok kiterjedt munkáját”. Ennek ellenére nem hagyott fel tevékenységével. Vakmerőség vagy bátorság? Valószínűleg mindkettő. Zakar ugyanennek az ismerősének elmondta, hogy már „elértem a demokráciaellenesség ilyen fokáig és ellentétes eszmei áramlatokon mentem keresztül”. A Belügyminisztérium egy évig tartó operatív munkájáról szóló leírás jól ábrázolja az elnyomó rendszer hatalmas nyomozati hálózatának működését. Zakar tizenkét év börtönt kapott, az 1963. évi amnesztiával szabadult. (Az ügyben még három vádlott volt. Mindhárom börtönbüntetésre, egyes jogoktól való eltiltásra és pénzbüntetésre ítélték.) Zakar „önvallomása”, valamint az ítéletek indoklása és a fogdaügynök jelentései sokat elárulnak a rendszerről és működéséről.

A történet folytatása tragikus: 1975-ben a Zakar ügyében foglalkoztatott fogdaügynök véletlenül találkozott vele, és erről jelentést tett. Eszerint az egykor baloldali érzelmű Zakar „szocdem. szülők fasizálódott leszármazottja”, „mindenkit támadott”, „anakronisztikus jelenség: tanári diplomával segédmunkás, antiszemita”. 1980-ban újabb jelentés következett hasonló tartalommal. Ugyanabban az évben Zakar elhagyta az országot. Majd egy utolsó, 1984. évi BM-jelentés szerint Ausztriából küldött kapcsolatainak „nacionalista” és „ellenséges” kiadványokat. 1998. március 14-én hunyt el Bécsben. Nyomorban, egyedül.

A kötet fontos, ritka és izgalmas esetet mutat be, szakmabélieknek is. Nem véletlen, hogy – mint azt Révész ismerteti is – a nyolcvanas évek elején a Belügyminisztériumban folytatott oktatómunka céljára esettanulmányként dolgozták fel, az állam elleni izgatást megvalósító röpcédulák készítői és terjesztői felderítésének céljára. Az eset teljes körű felderítése – mint azt az irodalomjegyzék és a hatalmas lábjegyzet-apparátus is mutatja – kiterjedt kutatómunkát igényelt.

A szerző az információval és élménnyel teli eset szakértők és nem szakértők számára egyaránt érthető összefoglalására törekedett, ám az anyag

szerkezete, rendezésének sorrendje időnként akadályozza a lineáris és általános áttekintést: az operatív felderítő munka bemutatása, egy később keletkezett ügynöki jelentés és a vádirat például megelőzi a lap történetét, a levelek teljes terjedelmű közlését, és végül következnek az ítéletek. Emellett időnként nem válik egyértelműen külön a szerző összefoglaló elemzése és a belügyminisztériumban készült szöveg. (Könnyebb áttekintést nyújt a *Beszélő* 2006. november 11-i számában megjelent kivonat, noha természetesen nem pótolja a könyvet.) Igen lényeges Révésznek – az állambiztonsági tevékenység egyik kiemelkedő szakértőjének – a leírása az elhárítómunkáról és a külső és belső ellenséges propagandatevékenységről. Végül a szép kivitelű könyvben a történészek által gyakran elhanyagolt vizuális anyag használata – a kor, a per irataiból és a IX. kerület kitűnően megválasztott képanyaga – teszi élővé a történetet.

Szabó Juliet

Kaleidoszkóp ötvenhatról*

Szép történelmi képeskönyv, Eperjesi Ágnes tervezte. Kaleidoszkóp: nem „optikai játékszer”, hanem a szó tágabb értelmében „színesen kavargó változások gyors egymásutánja” (Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 375.).

Ötvenhat fél évszázados fordulója alkalmat adott számos intézménynek és tudományos műhelynek, hogy a nyilvánosság elé tárja a forradalommal kapcsolatos szöveges és képi dokumentumait, s megmutassa, munkatársai meddig jutottak el ’56 történéseinek feltárásában és értelmezésében. Az évfordulós kiadványok egyike ez a kötet, amely igényes megformálásában eltér a kiadványok zömétől. Szemet gyönyörködtető Csics Gyula, illetve Kovács János gyereknaplója is (az 1956-os Intézet, illetve a Kieselsbach Galéria kiadása). Igénytelenebb tipográfia mindhárom kötet esetében nem csupán az esztétikai élvezetet rontotta volna, hanem a látványból következő értelmezésre sem adott volna lehetőséget. Korunk nyomdatechnikai színvonalának köszönhetően a reprodukciók az eredetiség érzetét képesek kelteni. Nem csupán a színek élményszerűek, ha-

* ’56 izzó ősze volt... Pillanatképek a forradalom napjairól. *It Was the Fervent Autumn of '56... Snapshots on the Days of the Uprising*. A képeket válogatta, a képaláírásokat, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: CSIFFÁRY Gabriella. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006. 151 p.